

HISTORIEDIDAKTIK I NORDEN 2

NORDISK KONFERENCE OM HISTORIEDIDAKTIK
Tvärminne 1984

Redigeret af:

Magne Angvik
Matti Castrén
Sven Sødring Jensen
Christer Karlegård
Finn Løkkegaard
Henrik Skovgaard Nielsen

Trykt ved
Danmarks Lærershøjskole, København 1985

Mit hidtidige arbejde med historisk bevidstheds- og identitetsdannelse har ikke ligget inden for en historiedidaktisk ramme. Det har snarere været et led i en forskningsstrategisk analyse. Det har drejet sig om et forsøg på at klarlægge nogle af de begrebsanalytiske, metodiske og samfundsteoretiske problemer, der må tages op til behandling som følge af, at bevidstheds- og identitetsdannelse er blevet opprioriteret som forskningsfelt i de senere år. 1) Da jeg har forstået, at vore oplæg skal have karakter af en præsentation af, hvad vi for tiden beskæftiger os med, vil mit i hovedsagen være dels en kort redegørelse for udgangspunktet for dette arbejde, dels et forsøg på at komme lidt videre i denne analyse. Til sidst vil jeg dog også forsøge på at lave en kobling til det historiedidaktiske problemfelt.

Det væsentligste udgangspunkt for analysen har været studiet af engelsk historie i det 18. og 19. årh. Ser man på de sidste to årtis forskning om denne periode, er det åbenbart, at studiet af historisk bevidstheds- og identitetsdannelse har fået en meget mere central placering end det havde tidligere. 2) Det er enkelt at udpege den mest afgørende inspirationskilde til det stedfundne skifte i forskningsorientering. Det drejer sig om E. P. Thompsons The Making of the English Working Class (1963) - et af hovedværkerne i moderne engelsk socialhistorie. Mere specifikt kan man sige, at det var Thompsons klassebegreb, der stimulerede andre historikere til at beskæftige sig mere indgående med bevidstheds- og identitetsdannelse. I The Making definerede Thompson klasse på følgende måde: "Class is defined by men as they live their own history, and, in the end, this is the only definition. (...) I am convinced that we cannot understand class unless we see it as a social and cultural formation, (...) In the years between 1780 and 1832 most English working people came to feel an identity of interests as between themselves, and as against their rulers and employers" 3) Som det kan ses, gjorde Thompson studiet af en kollektiv identitetsdannelse til det afgørende. Eller sagt på en anden måde: etableringen af klassebevidsthed (kollektiv identitet) blev betragtet som det konstituerende moment i klassedannelsen.

Thompsons klassebegreb har i en forskningsstrategisk sammenhæng haft tre vigtige implikationer.

For det første har det betydet et klart brud/opgør med mere økonomistiske modeller for analysen af samfundstotaliteten, her især den velkendte basis-overbygningsmodel. I forbindelse hermed lagde Thompson også op til en problematisering af den klassiske marxistiske distinktion mellem 'social væren' og 'bevidsthed'. 4) Nok skelner han mellem 'klasseerfaring' og 'klassebevidsthed', men afviser samtidigt, at klassebevidstheden determineres af klasseerfaringerne. Men på dette punkt er Thompson ikke gået langt nok. Selve distinktionen mellem 'social væren' og 'bevidsthed' bør helt opgives/afvises, fordi det må erkendes, at menneskers bevidsthed indgår som et konstituerende moment i alle artefakter og historisk-sociale processer. Jeg fremhæver dette, fordi en stillingtagen til til dette problem er for mig at se helt afgørende for enhver teori om bevidstheds- og identitetsdannelse.

For det andet har Thompsons forståelse af klasse som 'a social and cultural formation' betydet en radikal opprioritering af kulturen som forskningsfelt. Fra ofte at være anset som et kuriøst, om end ganske fascinerende randområde, har det nu fået en væsentlig mere fremtrædende placering i analysen af samfundstotaliteten. Thompson har da også udmøntet et slagord for at markere det stedfundne skifte i forskningsorientering, nemlig det polemiske slogan: "Without culture, no production". 5) Opprioriteringen af kulturen har vist sig yderst frugtbar ved bl.a. at stimulere til en intensiv udforskning af livssammenhænge, som faghistorikere tidligere ikke viede megen opmærksomhed - f.eks. drikkevaner, sportslivet, folkefester. Et oplagt eksempel herpå er afhandlingerne i Popular Culture and Class Conflict 1590-1914 (1981), der er redigeret af E. & S. Yeo.

For det tredje må Thompsons klassebegreb siges at have haft en syntheseskabende kraft i sig. Forstås 'klasse' som en form for kollektiv identitet, lægger det op til forsøg på at analysere personers/grupperes forskellige livssammenhænge som en helhed. Det vil sige, at f.eks. foreningsaktiviteter og folkefester, familie- og skolelivet, drikkevaner og sportsaktiviteter kan betragtes dels som momenter i etableringen af former for kollektiv identitet, dels som sam-

menhænge, i hvilke en pågående 'klassekamp' fandt sted. 6)

Jeg ønsker ikke at formidle det indtryk, at Thompsons ideer har stået uimodsagte i den engelske debat. Tværtimod, det har ikke skortet på indsigelse mod hans forsøg på at gøre dannelsen af en kollektiv identitet til kernen i klassesdannelsen. De mest prominente kritikere har været P. Anderson, R. Johnson, G. McLennan og R. S. Neale. 7) Men den måde, på hvilken Perry Anderson har søgt at imødegå Thompson, er for mig at se både betegnende og typisk for disse kritikeres tilgang til problemet. Hovedargumentet hos Anderson består i citat fra G. A. Cohens bog Karl Marx's Theory of History - A Defence (1979), nemlig: "a person's class is established by nothing but his objective place in the network of ownership relations. (...) His consciousness, culture and politics do not enter the definition of his class position. Indeed these exclusions are required to protect the substantive character of the Marxian thesis that class position strongly conditions consciousness, culture and class". Og hertil føjer Anderson så for egen regning: "The concept of class as an objective relation to means of production, independent of will or attitude, is unlikely to need further reinstatement". 8) Thompsons kritikere har således i hovedsagen blot forsvaret det velkendte marxistiske klassebegreb og dermed distinktionen mellem 'social væren' og 'bevidsthed'. På denne måde har de veget uden om at komme med en begrundelse for, at denne distinktion fortsat kan opretholdes. Men det er det grundlæggende spørgsmål, som Thompsons tilgang rejser.

Den Thompson-inspirerede historieforskning repræsenterer efter min mening en meget betydelig faglig landvinding. Men den udgør ikke et nyt faghistorisk 'paradigme'. Der ligger ikke en klar eller kompleks teoridannelse til grund for dens empiriske undersøgelser. Der til kommer, at de styrende "teoretiske ledetråde" (f.eks. begreberne 'erfaring', 'bevidsthed', 'kultur', 'identitet', 'hegemoni') i høj grad trænger til at blive gennemarbejdet og videreudviklet. Som én vej frem har G. Stedman Jones peget på behovet for en dybtgående udforskning af 'de politiske sprog' med henblik på at klarlægge "the production of interest, identification, grievance and

aspiration within political languages themselves". Og denne forskningsstrategi begrundes bl.a. med følgende: "Language disrupts any simple notion of the determination of consciousness by social being because it is itself part of social being". 9) En anden vej frem kunne muligvis være en mere systematisk udforskning af, hvordan enkeltpersoners/gruppers identitet blev dannet, fastholdt, udviklet eller nedbrudt. For selv om studiet af bevidstheds- og identitetsdannelse har fået en relativ central placering i moderne engelsk socialhistorie, er der langt fra tale om en systematisk udforskning af denne emnekreds. Jeg har derfor stillet mig selv følgende spørgsmål: gives der 'gode grunde' til at rette opmærksomheden endnu mere mod personers/gruppers identitet? På indeværende tidspunkt er jeg dog kun kommet frem til nogle foreløbige svar.

Før dette spørgsmål kan søges besvaret, må man selvfølgelig afklare hvad, der skal forstås ved termen 'identitet'. Her viser det sig, at der er flere, ofte modstridende opfattelser. I denne sammenhæng er det dog i første række den mere sociologiske forståelse af 'identitet', der er relevant. Her skal blot nævnet to opfattelser, der for mig at se er både givtige og ikke udelukker hinanden. Den første er Thomas Luckmanns: "Persönliche Identität ist naturgeschichtlich als eine Lebensform zu begreifen, die eine besondere Form der Verhaltenssteuerung durch den Organismus gekennzeichnet ist. (...) Persönliche Identitäten (...) sind Strukturen in der Zeit: sinnstiftende und sinnmotivierte Steuerungsprinzipien subjektiven Bewusstseins". 10) Dernæst Klaus Bergmanns opfattelse, der primært er inspireret af Habermas: "Identität (...) als Eigenschaft und Fähigkeit sprach- und handlungsfähiger Subjekte (Ich-Identität) und als Eigenschaft und Fähigkeit von Gruppen (kollektive Identität), sich im zeitlichen Wandel ohne Einbusse an innerer und äusserer Glaubwürdigkeit zu behaupten und zu gleich zu ändern". 11)

1. Ud fra en forskningsstrategisk betragtning synes begrebet 'identitet' at have en række fordele frem for andre tilsvarende begreber. Det må således siges at være en fordel, at samme term kan anvendes om både enkeltpersoner (jeg-identitet) og om grupper (kollektiv identitet). Det er ligeledes en fordel, at 'identitet' er et skalabegreb. Ved 'skalabegreb' forstår jeg et begreb, der henviser til et kontinuum (skala) i hele dets udstrækning. An-

vendes denne terminologi, synes 'identitet' at være en term, der benævner to forskellige skalaer. For det første henviser termen 'identitet' til bevidsthedsfænomener på en skala, der går fra en meget høj grad af individualiseret eller personlig identitet til de meget udprægede former social eller kollektiv identitet. Enhver identitetsdannelse har kollektive dimensioner i sig. Hvis denne dimension helt mangler er der tale om et grænsetilfælde: en autistisk person uden mulighed for at interagere eller kommunikere. Graden af personlig/individualiseret identitet kan ligeledes variere meget. Den personlige (individuelle) og sociale (kollektive) identitet kan være i konflikt med hinanden, men behøver ikke at være det. Studiet af menneskers identitet kan derfor modvirke tendenser til at tænke i individ-samfundstermer. I stedet fungerer 'identitet' som en heuristisk teori, der lægger op til specifikke undersøgelser af, hvorledes det individuelle og kollektive konkret har forholdt sig til hinanden i en historisk specifik identitetsdannelse.

For det andet må 'identitet' siges at omfatte en skala af bevidsthedsniveauer, der går fra 'det ubevidste' og drømmebevidsthed til selvforståelse og tematiseret identitet. Studiet af personers/gruppers identitet kan således ikke begrænses til analysen af deres bearbejdede og artikulerede selvforståelse. Det må tillige omfatte andre bevidsthedsniveauer, f.eks. følelsesmæssige bindinger, internaliserede normer og roller, sprogkoder. 12) En mere systematisk udforskning af personers/gruppers identitet lægger derfor også op til forsøg på at klarlægge og afdække de forskellige former for 'indre tvang', der præger menneskelig handlen i forskellige livssammenhænge. Det skal her bemærkes, at hvis 'identitet' forstås som omfattende bevidsthedslivet i hele dets udstrækning, så kan det bruges til at bygge bro mellem to af Thompsons grundbegreber: erfaring og bevidsthed. Hos Thompson forstås 'bevidsthed' som værende lig med 'selvbevidsthed/-forståelse', og han har derfor vanskeligheder ved at analysere og håndtere de processer, der foregår på andre bevidsthedsniveauer. Studiet af sådanne processer er f.eks. af helt afgørende betydning, når man vil finde ud af, hvorledes 'indre tvangsformer' har kunnet opretholdes, f.eks. gennem et kulturelt hegemoni. Man kan formentlig her sige, at et

hegemonis styrke er afhængig af de herskendes muligheder for at kontrollere væsentlige sider af identitetsdannelsen hos andre samfundsgupper/-klasser.

2. En anden god grund til at sætte 'identitetsdannelsen' for alvor i centrum er den integration-/synteseeffekt, der formentlig kan opnås derved. En mere systematisk udforskning af identitetsdannelsen vil fordre forsøg på at sammentænke effekterne af både de primære og de sekundære socialisationsprocesser. Det vil med andre ord kræve en sammentænkning af især barnheds- og familiehistorie, uddannelses- (formaliserede og ikke-formaliserede) og arbejdsforhold, fritidslivet og års- og livscyklernerne. En sådan analyse må selvfølgelig gøres køns-, generations-, gruppe/klasse- og epokespecifik. Denne integrations-/synteseeffekt kan også fremkomme på en anden led. Hvis man f.eks. skelner mellem 'kultur' (handlingsregulerende normer), 'ideologi' (tankemæssigt sammenhængende og manifesterede forestillinger) og 'mentalitet' (før-bevidste, latente tankemønstre) 13), så må man spørge: hvor finder man så sammenhængen mellem kultur, ideologi og mentalitet? Et oplagt svar vil her være: den findes i personers/grupperes identitetsdannelse.
3. En tredje grund til at sætte 'identitetsdannelse' i centrum er, at man herigennem kan få brudt med distinktionen mellem 'social varen' og 'bevidsthed', uden samtidigt at negligere den værdifulde indsigt, der oprindeligt lå til grund for indførelsen af denne distinktion. På den ene side må identitetsdannelsens samfundsmæssige karakter helt anerkendes og dermed den 'fornuftige kerne' i Marx' tese om forholdet mellem social varen og bevidsthed. På den anden side kan identitetsdannelse ikke forstås som en afledt effekt af en hypostaseret størrelse, der kaldes 'social varen', og dermed er der brudt med den determinations-/afledningstænkning, som distinktionen mellem 'social varen' og 'bevidsthed' har lagt op til. Dels er mennesker i nogen grad aktive deltagere i deres egen identitetsdannelse, dels er andre menneskers handlinger de centrale socialisationsagenter. Man kan muligvis med Luckmann pege på en 'afspejlingsproces/effekt' som central i al identitetsdannelse. Der er dog ikke her tale om en afspejling mellem 'social varen' og 'bevidsthed', men derimod om, at identitetsdannelse sker gennem en 'gen-

sidig afspejling' mellem personer/handlinger. 14)

4. En fjerde grund til at opprioritere identitet som forskningsfelt er, at menneskers identitet kan vise sig at være et for-midlings- eller sammenknytningspunkt for struktur- og handlings-historiske betragtningsmåder. Forsøg på at sammentænke/integrere struktur- og handlingshistorie er en af faghistoriens centrale udfordringer i dag. Det er oplagt, at vi ikke kan undvære de indsigter, der kun kan opnås gennem strukturhistoriske analyser. Men hos strukturorienterede historikere finder man ofte en tendens til at hypostasere sådanne strukturer, dvs. gøre dem til egenmægtige og selvvirkende 'kræfter' i den historiske proces. På den anden side har de historikere, der har reageret imod en sådan hypostasering af strukturerne og derfor har rettet opmærksomheden mod de historiske aktørers erfaringer og bevidsthed, haft vanskeligt ved at tage højde for de relativt stabile og rekurrente mønstre, der empirisk kan konstateres i historiske processer. Hvis dette er rigtigt, står vi over for problemet om at undgå en hypostasering af strukturer og samtidigt fastholde indsigterne fra strukturhistoriske analyser. Eller sagt på en anden måde: vi står over for at finde forskningsstrategiske tilgange, der kan leve op til Curt Sørensens tese: "de sociale forhold (strukturerne) eksisterer ikke uafhængigt af den sociale adfærd (handlingerne), men netop i og igennem denne. (...) Verhältnisse udgør ikke en realitet adskilt fra menneskenes Verhalten". 15)

Det er i denne sammenhæng, at jeg ser muligheden af, at menneskers identitet kan betragtes som et sammenknytningspunkt for struktur- og handlingshistorie.

Hvis Philip Abrams' tese: "the process of identity formation and the process of social reproduction are one and the same" 16) er holdbar, så kan menneskers identitetsdannelse ses som et sådant sammenknytningspunkt. På den ene side formes identiteten især af de etablerede og stabile mønstre i familie- og fritidsliv, på uddannelses- og arbejdspladser. På den anden side må personers/grupperes handlinger forstås i lyset af deres identitet. Man kan

ikke aflede konkrete handlinger fra en given identitet. Men en specifik identitetsdannelse sætter formentlig ikke blot grænser for, hvilket 'handlingsspillerum' er tilstede, men tilskynder tillige til valget af bestemte handlings-/aktionsformer. Omvendt, hvis en person/gruppe for alvor vil bryde med et etableret 'handlingsspillerum', fordrer det formentlig også en ændring i dens identitet. Det vil sige, at personen/gruppen aktivt må bearbejde den 'historiske arv', som er indlejret i dens identitetsdannelse.

Den afstukne pladsramme tillader ikke forsøg på at komme meget videre. Blot vil jeg nævne to andre deltemaer. Fordi identitetsdannelsen har stået i forgrunden i det foregående, må det fremhæves, at studiet af hvorledes personers/grupperes identitet opretholdes, forandres og nedbrydes, må også ses som centrale forskningsfelter. Og i forbindelse med forandringen eller nedbrydningen af identiteter bliver det vigtigt at rette opmærksomheden mod de indre spændinger og konflikter i en given identitetsdannelse og undersøge, i hvilken udstrækning disse spændinger og konflikter kan føres tilbage til etablerede socialisationsinstitutioner.

Indledningsvis blev det nævnt, at jeg også ville gøre et lille forsøg på at lave en kobling til det historiedidaktiske problemfelt. I den udstrækning historieundervisningens opgave er at bidrage til en kritisk og kontrolleret identitetsdannelse, i den udstrækning vil en opprioritering af identitet som faghistorisk forskningsfelt gavne historiedidaktikken. En sådan opprioritering vil ikke blot kunne tilvejebringe en række realhistoriske 'case studies' af identitetsdannelse/-bearbejdning/-nedbrydning, der kan inddrages i undervisningsforløb. Hermed tilvejebringes tillige en forudsætning for oparbejdelsen af en 'historisk bevidsthed' omkring identitetsdannelse i en undervisningssammenhæng. Der vil da være mulighed for at knytte studiet af identitetsdannelsen i andre kulturelle sammenhænge/epoker sammen med analysen af identitetsdannelsen her og nu. Et sådant udgangspunkt vil formentlig kunne fremme erkendelsen af såvel fællestrækkene som forskelligheden i menneskers levevilkår og handlingsmuligheder og herigennem bidrage til at gøre identitetsdannelse til en mere gennemskuelig proces.

NOTER

1. Jf. B. E. Jensen, 'Historie- og tidsbevidsthed som forskningsfelt: begrebsanalytiske og socialhistoriske overvejelser', Studier i historisk metode, bd. 18, (under udgivelse).
2. For to forskningsoversigter se: S. Pollard, 'Englische Arbeiterkultur im Zeitalter der Industrialisierung', Geschichte und Gesellschaft 5: 1979, 150-66 & G. Eley, 'Re-Thinking the Political: Social History and Political Culture in 18th and 19th Century Britain', Archiv für Sozialgeschichte 21: 1981, 427-57.
3. E. P. Thompson, The Making of the English Working Class, (Penguin udg., 1968), 11-12.
4. Den klassiske formulering af denne distinktion findes i K. Marx, Vorwort, Zur Kritik der politischen Ökonomie, (1859), Marx-Engels Werke Bd. 13, 9: "Es ist nicht das Bewusstsein der Menschen, das ihr Sein, sondern umgekehrt ihr gesellschaftliches Sein, das ihr Bewusstsein bestimmt".
5. Jf. E. P. Thompson, 'Folklore, Anthropology and Social History', Indian Historical Review 3: 1978, 247-66.
6. Det er også værd at nævne, at inspirationen fra Thompson ligger til grund for to nye socialhistoriske synteser, nemlig R.W. Malcolmson, Life and Labour in England 1700-1780, (1981) & J. F. C. Harrison, The Common People. A History from the Norman Conquest to the Present, (1984).
7. Jf. R. Johnson, 'Culture and the historians' & 'Three problematics: elements of a theory of working class culture', i J. Clarke m.fl. (red.) Working Class Culture, (1979), G. McLennan, 'E. P. Thompson and the discipline of historical context', i Centre of Contemporary Cultural Studies (red.), Making Histories, (1982), & R. S. Neale, Class in English History 1680-1850, (1981).
8. P. Anderson, Arguments within English Marxism, (1980), 40.
9. G. Stedman Jones, Languages of Class, (1983), 21-22.
10. T. Luckmann, 'Persönliche Identität und Lebenslauf - gesellschaftliche Voraussetzungen', i G. Kligenstein m.fl. (red.), Biographie und Geschichtswissenschaft, (1979), 31 & 36.
11. K. Bergmann, 'Identität', i K. Bergmann m.fl. (red.), Handbuch der Geschichtsdidaktik, (1979), Bd. 1, 46.

12. Dette fremhæves, fordi nogle behandlinger af 'identitet' tenderer til at sætte lighedstegn mellem 'identitet' og 'selvdefinition/-forståelse'. Et eksempel herpå er K. Hastrup & J. Ovesen, Etnografisk grundbog, (1980), 190ff.
13. Jf. 'Kultur, mentalitet, ideologi', Den jyske historiker 29-30: 1984.
14. Jf. T. Luckmanns artikel nævnt i note 10.
15. C. Sørensen, Marxismen og den sociale orden, (1976), bd. 1, 73.
16. P. Abrams, Historical Sociology, (1982), 262. Kap. 8 & 9 af Abrams' bog indeholder iøvrigt en yderst givtig diskussion af menneskers identitet i en historisk-social sammenhæng.